

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Бурак Віри Володимирівни «Вербалізація стереотипів родинної спорідненості в українській, польській, британській реалістичній прозі другої половини XIX с.» на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 – загальне мовознавство

Однією з фундаментальних проблем сучасного мовознавства є взаємодія мови і культури, мови і народної психології, мови і релігії, яка передбачає виявлення базових закономірностей моделювання лінгвоментального простору певної мови, виявлення міжкультурних відмінностей лексико-семантичних систем, дослідження сутнісних основ культурного багатоманіття у єдності архетипного і стереотипного, універсального і національно-специфічного у споріднених і неблизько споріднених мовно-культурних лінгвістичних ареалах.

Такий підхід став можливим завдяки зусиллям різних наукових парадигм антропоцентричного спрямування, які проголосили тезу про ізоморфізм мови і культури та можливість їх дослідження типологічно подібними методами і прийомами. До подібних фундаментальних розробок слід віднести дисертаційне дослідження Бурак В. В.

Незважаючи на багатючий доробок в теорії стереотипів у міжпарадигмальному річищі, дисертантка знайшла свою нішу у цій складній проблематиці і запропонувала струнку теорію стереотипізації індивідуального і колективного досвіду людини в оперті на когнітивне профілювання, дослідження номінативної щільності і стабільності чи змінності стереотипів, комунікативно-референційної та жанрової належності і семантико-дериваційної спроможності стереотипів соціального типу, виражених у текстах реалістичної прози через зв'язок із концептосферою ШЛЮБУ і РОДИНИ у їх тісному зв'язку і взаємопроникненні.

Як зауважує відомий польський етнолінгвіст Єжи Бартмінські, «в соціології стереотипи мають «погану славу», їм закидають упередженість і тенденційність оцінки, маніпуляцію масовою свідомістю, що здебільшого стають бар'єром у загальнонародській і міжкультурній комунікації. Проте у мовознавстві стереотипи виступають категорією пізнавальною, культурно реконструктивною, спрямованою на вартісну категоризацію об'єкта, бо мова не тільки дає негативну оцінку комусь (теща, мачуха) чи чомусь, але й спрощує, генералізує, узагальнює, символізує, дає позитивну конотацію поняттям» [J.Bartmiński Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne, Lublin: UMCS, 2007, s.8].

Спираючись на ідеї постструктуралізму, функційної і когнітивно-дискурсивної лінгвістики, наявні етносемантичні теорії п. Бурак В.В. запропонувала власне розуміння стереотипу як динамічної семіотичної і текстологічної категорії, в якій тісно поєднані формально-змістові, смислові і структурні ознаки, взяті в когнітивно-дискурсивному і синергетичному вимірах. Дисертантка намагається дати відповідь на питання: як входять у культурний семіозис знаки культурної номінації родини і родинних стосунків у статиці і динаміці, просторі і часі, синхронії і діахронії, в які вербальні, ментально-символічні, акціональні, текстові, прескриптивні, побутові плани вони оформлені в межах реалістичного дискурсу, яких оцінок, переосмислень, трансформацій набувають в тих чи інших культурних контекстах і ситуаціях, стереотипних профілях (пор. сценарний скрипт нерівного шлюбу або насильний вихід заміж з волі батьків або відомий мотив у польському і українському фольклорі про мати-розлучницю або сторонніх осіб, пліткарів, які розлучають закохану пару і т.ін.).

У кінцевому підсумку вона розбудувала власний дослідницький фрейм, який включає визначення закономірностей і особливостей мовної концептуалізації родинних стосунків і концептосфери шлюбу у різномовному утіленні, змодельованих в межах тріади автор - семіосфера - читач з наявними мотивами і алломотивами в наратологічній структури тексту, його прагматичній та ілокутивної спрямованості залежно від функції адресата, референції, смислової і комунікативної, стратегій і тактик комунікації, пронизаних додатковими надмовними зв'язками і семантичними протиставленнями.

Впадає в очі солідне і надійне теоретико-методологічне підґрунтя з чітко прописаною епістемологічною, когнітивною, гносеологічною і ціннісною складовою концептуального аналізу тих чи інших соціально-правових, морально-етичних норм і прескрипцій, ідеологічних і ментальних категорій і понять.

Матеріалом дослідження слугували комунікативні контексти, об'єднані темою РОДИННА СПОРІДНЕНІСТЬ, виокремлені з української, польської та британської реалістичної прози другої половини ХІХ століття. Зібрано 3064 текстових фрагменти, з них 903 – українських, 1037 – польських і 1124 – британських, загальним обсягом 337 519 слововживань.

Достовірність і аргументованість отриманих результатів з-поміж іншого забезпечується сукупністю таких методів і прийомів, їх селективністю та експланаторністю: структурного, дистрибутивного і трансформаційного аналізів. Заслужують схвалення в цілому коректно застосовані: прийом лексико-семантичної реконструкції, методика відкритої когнітивної дефініції; прийом семантичного промінювання, прогнозованого перлокутивного ефекту;

дискурс-аналіз, контент-аналіз, прийоми прототипної семантики та профілювання понять.

Об'ємність дослідницьких завдань, успішно реалізованих на широкому мовному матеріалі, зумовлює теоретичну і практичну цінність значення дисертації.

Її теоретична значущість насамперед полягає в націленості на розв'язання кардинальних питань теоретичного і загального мовознавства – зв'язок мови і мислення, мовна свідомість індивіда і соціальний та ціннісний досвід, зв'язок між формою і змістом та непаралельність їх розвитку, а точніше асиметричного дуалізму мовного знака (С. Карцевського), варіативність, стабільність/нестабільність їхнього зовнішньовиражального плану.

Значну теоретичну вагу мають висновки дисертанки щодо динаміки семантичних змін стереотипів при різній модифікації їх семантичної і формальної структури. Вони розширюють знання про можливість категоризації різних елементів індивідуального і колективного досвіду в фраземах, дериватах, стійких порівняннях, знаходять своє вираження у морфосемантичній структурі слова, актуальному членуванні синтаксичних конструкцій.

До відомих категорійних ознак стереотипу, таких як негативність образу, клішованість структури, повторюваність, упередженість додано ще перформативність, стабільність чи плинність форми з відповідними фазами стабілізації форми і змісту, протиставлення мовних і мовленнєвих реалізацій.

Новим у дисертації є і те, що дисертанка встановила і показала на багатому фактичному матеріалі обернено пропорційну залежність між стабільністю, незмінністю форми і плинністю, змінністю семантики мовних знаків (та навпаки), чітко прописала їх зумовленість іплікативно-логічними і мисленнєвими і текстовими категоріями, що детермінує в своїй органічній єдності як силу, так і протяжність стереотипів (довжину), атракцію чи відторгнення його складників (таксономічних ділянок). Цей підхід слід уважати своєрідною семантичною і структурною універсалією проведеного дослідження, яка наскрізно пронизує усі послідовні етапи аналізу – від форми - від концепту до його формального, номінативного і текстового вираження, семантичного і вербального наповнення одиницями різної субстанціональної природи. Такий хід дослідження до певної міри корелює з відомою теорією асиметричного дуалізму і принципів семіотичної теорії А. Шаффа, А.Греймаса-Курте, Я. Анусевича (пор. нетотожність мовних знаків за ступенем їх арбітральності залежно від інтенціоналу, ступеня ущільнення вербалізатора, номінативної густини фраз, їх довжини і т. ін.).

Непересічною і релевантною виявляється і етнолінгвістична складова дослідження, яка окрім перелічених позитивних моментів, зумовлена ще й такими чинниками і параметрами, як звернення до останніх праць в галузі

когнітивної етнолінгвістики, творчим переосмисленням таких понять, як когнітивна дефініція, прототип, теорія категоризації, профілювання у мові і тексті, дискурсивний образ світу, розроблені в працях В. Хлебди, Г. Карделі, Р. Токарського, А. Пайдзінської і, звичайно, засновника і натхненника польської (люблінської) етнолінгвістичної орієнтації Єжи Бартмінського. Етнокультурна складова дисертації забезпечується також зверненням до категорій сім'ї і шлюбу і т. зв. навколошлюбних номінацій гендерного характеру (типи шлюбу, вдалих-невдалих шлюб, щасливий-нещасливий, рівний-нерівний, до – і позашлюбні стосунки і їх аксіологія, владарювання в сім'ї, образ вдови і зв'язані з ним заборони і приписи, вірування, фольклорний образ сироти чи покритки, яка топить свою дитину) у їх номінативному, лінгвoseміотичному та комунікативно-прагматичному утіленні, проведеними в цілому коректними етнолінгвістичними реконструкціями ключової термінології спорідненості і свояцтва.

Дисертацію відзначає добра структурованість і вичерпність опису, аргументованість і доказовість основних концептуальних положень і переконливість висновків. В цілому грамотний і коректний науковий виклад.

Основний текст становить 220 стор., який складається зі вступу, трьох розділів із висновками до них, загальних висновків, списку використаної літератури та джерельної бази (231 позиція), самодостатнім складником дисертації є також численні таблиці і діаграми, в яких відображено кількісну параметризацію об'єкта дослідження (частотність і фреквенцію стереотипних одиниць, їх дериваційний потенціал). У додатках представлено також глосарій основних термінів та понять, уживаних у дисертації, Особливо цінними з практичного погляду є матеріали до англо-польсько-українського перекладного словника стереотипів родинної спорідненості (с.228-233) з частотними показниками номінативних і текстових реалізацій стереотипів МАТЕРІ, БАТЬКА, ДІТЕЙ, СИНІВ тощо у трьох мовах з огляду на їх зв'язок із одруженням, заручинами, шлюбом, різними етапами шлюбно-обрядового дійства, представлені типологічні матриці стереотипів.

У вступі переконливо обґрунтовано вибір теми дисертації, показано її актуальність і наукову новизну. Визначено теоретичне і практичне значення, окреслено мету, завдання, методи дослідження, наведено дані про апробацію одержаних результатів.

Перший розділ дисертації «Розвиток поглядів на метамову дослідження вербалізацій стереотипів в етнолінгвістиці», що становить її методологічне і концептуальне підґрунтя зорієнтований на репрезентацію стереотипу як цілісного макрознака, міждисциплінарної категорії, що є предметом вивчення нейролінгвістики, фізіології, мовознавства, фольклору, етнографії, семіотики, політології та соціології.

Авторка встановлює та послідовно описує витoki стереотипізації соціального і когнітивного досвіду людини, зіставляє різне розуміння стереотипів за рядом прототипних, онтологічних і функційних ознак з огляду на ядерну і периферійну зони їх функціонування.

Далі дисертантка з'ясовує лінгвістичний статус і походження ключового терміна, пропонує різні етимологічні версії та дефініції стереотипів, описує їх типологію. Відтак простежує генезис терміну – від його розуміння у типографії до можливості лінгвокогнітивного моделювання як гносеологічної, ментальної та лінгвокультурної категорії. Остання услід за польською етнолінгвістикою розуміється як усталений конструкт, ментальний корелят між знаком і предметом, стабільна рамка суспільного досвіду, опертого на ціннісний, енциклопедичний (енциклопедичний складник) фольклорного тексту.

Вартою уваги з цього погляду нам видається концепція стереотипів С. Гаякави, у якій висловлюється думка про зв'язок цієї категорії з мисленням і дією, конвенціональною символікою образів та їх вплив на поведінку людини, зв'язок з ціннісним шкалуванням в полюсі «добре» чи «погане», звертається увага на перформативну функцію стереотипів і т. ін.

Позитивною рисою цього підрозділу є те що авторці вдалося встановити не тільки генезис даного поняття у його співвідношенні з інструментарієм когнітивної лінгвістики – профілюванням, прототипною семантикою, категоризацією, концептуалізацією, теорією ментальних просторів, а й запропонувати функційний і текстовий підхід, що у перспективі дало можливість потрактування його як категорії динамічної, змінної, плинної, що може зазнавати різноманітних трансформацій у тексті у плані змісту і форми, варіативності структури.

Бурак В. В. продемонструвала вихідні епістемологічні і власне когнітивні засади, на яких це поняття ґрунтується, основні розгалуження наявні в них, зокрема й ті, що зв'язані із сучасним потрактуванням. Детально зупинилась на досягнутих результатах в інтерпретації стереотипів у лексичній і фразеологічній семантиці (праці В. Хлебди, в яких представлено перцептивний, кінетико-соматичний та лінгвоментальний аспекти стереотипу), в моделюванні фольклорного образу світу в Польщі, Росії, Україні.

Підсумовує цей огляд висвітлення семантичних механізмів вербалізації стереотипу у працях Р. Токарського, його співвідношення з лексичним значенням, конотативним та ментальними, логічними категоріями (ознака, судження, умовивід), ціннісний складник (праці М. Алефіренка, Т. Кшешовського).

В цілому позитивно оцінюючи перший розділ, висловимо щодо нього деякі зауваження. На нашу думку, він надто об'ємний і налічує 46 стор. (при цьому другий розділ налічує 29 стор.), при цьому деякі тези і положення

дублюються. Розділ виграв би за рахунок скорочення описів історії зародження й розвитку стереотипів (це вже хрестоматійна інформація) на користь висвітлення характеристик стереотипу саме у текстах фольклору і традиційної народної обрядовості, віруваннях, зокрема й пісенному фольклорі.

Адже, на наше переконання, саме фольклорне і текстове моделювання стереотипу та його реконструкція відповідними семіотичними засобами і їх декодування відповідає його етнолінгвістичній інтепретації (а саме такий підхід заявлено в дисертації як провідний). А заявлені у другому розділі провідні стереотипні мотиви і аксіологічні моделі, зв'язані із родиною і шлюбом знаходять своє відображення передусім в народному образі світу (пор. «Пісні люду польського О. Кольберга»), з яких починалося розуміння стереотипу у мові традиційної культури і починалося укладання відомого словника стереотипів і символів. Не завадило б згадати і про розуміння етнічних стереотипів в слов'янській народній традиції в контексті іновірців та представників чужих в працях О. В. Белової.

У другому розділі «Засади дослідження вербалізації стереотипів» здійснено аналіз індивідуального і колективного досвіду у проекції на художній дискурс та з огляду на типи референтів у художньому тексті. Дисертантка вводить низку понять, які творчо переосмислює і наповнює власним баченням, таких як когнітивна референція, точка зору, текстові імплікатури, маркери модальності, стиль та жанрові особливості тексту, комунікативні стратегії і тактики, які створюють своєрідне тло для подальшого опису стереотипних фрагментів художньої дійсності.

До них дисертантка відносить такі основні кванти і субфрейми пропонованої стереотипної моделі, як укладання шлюбу з розрахунку, конфлікт поколінь і т. ін. Згодом вона визначає мовні засоби декодування відповідних етнокультурних стереотипних формул, характерних для реалістичної прози того часу, їх вертикальний і горизонтальний контекст.

Все це дає підстави потрактувати стереотип як «фізіо-ментальний адаптаційний механізм, який спирається на когнітивний і перцептивний досвід людини і має знаковий характер, оскільки включений у різноманітні площини семіозису речей у тексті. Пор. образ прототипової матері, яка дбає про своїх дітей, представлених передусім в романах Е. Ожешкової «Над Німаном».

Відтак Бурак В. В. намагається розглянути причини і механізми зміни стереотипів крізь призму методології клішованих стереотипних форм, розроблених для фольклорного тексту. Актуалізація синтагматичного образу світу О. Кіклевича, три фази вербалізації стереотипів (Є. Бартмінські) – усе це допомагає описати залежність форми вербалізатора у порівнюваних текстових експлікаціях.

Насамкінець дисертантка цілком слушно визначає стереотипно-когнітивну дефініцію таких лексем, як *bratanek* з огляду на процес скорочення і спрощення форми одиниці, пор. ще *synowiec*, *bratanek* тощо. Так, привертає увагу факт вербальної лексичної лакуарності певних денотатів (наприклад, стосовно усиновлених дядьком дітей сестри і т.ін.). Дисертантка доводить, що в подібних випадках добре спрацьовує встановлена О. Кубряковою така стереотипна закономірність: чим довша конструкція номінативної одиниці, тим конкретніше вона передає зміст, і навпаки – чим конкретніша номінативна одиниця, тим більше вона містить прихованих семантичних компонентів.

Не останню роль при цьому відіграють і засади нетотожності мовних знаків за ступенем їх арбітральності, які прямо залежать від ступеня щільності і номінативної густини вербалізатора. Тут простежується два напрямки стереотипної трансформації. З одного боку має місце подальше ускладнення семантичної структури номінативної одиниці, що призводить до спрощення форми вербалізатора (*brat stryjeczny* - *stryjeczny*), а з другого – навпаки відбувається дестабілізація семантики номінативного вербалізатора і зміщення його на периферію семантичного поля.

Третій розділ «Функційна диференціація номінативних засобів вербалізації стереотипів у реалістичній прозі» підсумовує розгляд стереотипів у номінативному (непохідні слова, деривати, однокомпонентні номени, вільні синтаксичні конструкції) і комунікативному вимірах залежно від потенційної сили стереотипу. Дисертантка послідовно розглядає демінутиви, похідні слова в межах семантико-поняттєвого типу Родина, поєднує синхронний опис цих стереотипних категорій та їх семантичне і дериваційне наповнення з елементами реконструкції етимонів термінів родинної спорідненості, зокрема встановлює їх етимологічний зв'язок з категорією СВОЇХ (польськ. *Rodzoni*, *Krewni*, *Babka*, *Wdowa*, *Wiewiarka*), описує напрямки семантичної деривації термінів (метонімічні і метафоричні перенесення, пор. укр. *старий*, *відданиця* – польськ. *córka na wydaniu*, *Panna na wydaniu*, укр. *одиначка* – польськ. *Jedynaczka*, *rozwódka* і т.ін.), встановлює типологію афіксальних формантів назв у трьох мовах, а також їх позитивну і негативну конотацію і засоби її вираження. На окрему увагу заслуговує деривація на синтаксичній основі. Так, цікавими з точки зору словотвірної композитної номінації видаються злексикалізовані англійські терміни *step-son* «пасинок», *step-mother* «мачуха», *step-father* «вітчим», де *step-* означало раніше «осиротілий».

Насамкінець, висловимо кілька побажань і зауважень, які постали під час рецензування дисертації Бурак В. В.

1. Щодо композиції тексту. Впадає в очі деяка неспівмірність, непропорційність розділів в основній частині дисертації, так 2 розділ

містить всього 29 стор., в той час як 3-ій (с.107-187), чим це можна пояснити?

2. Як спрацьовує і чи спрацьовує принцип «родинної подібності» понять Л. Вітгенштайна у зв'язку із когнітивною дефініцією стереотипу родинних стосунків в аналізованих текстах. Не зовсім зрозуміло, чому звичайні процеси деривації стягнення або розширення лексеми до словосполучення чи навпаки розглянуто як процес стереотипізації досвіду. Якщо так, до до стереотипних фраз слід віднести і такі слова, як *пралка* - пральна машина, читалка (польськ. *czytelnia*) - читальний зал, зрештою, комурка – комірковий телефон?
3. Які вербалізатори є прототипними при позначенні шлюбу і родинних стосунків, а які непрототипними? Чим можна пояснити відсутність фрейму «далекий або віддалений родич» в аналізованому тексті (типу *родина через дорогу наприсядки* і под.), відсутністю їх в аналізованих текстах чи іншими чинниками?
4. Робота переобтяжена термінами і деякими штучними термінологічними і когнітивними прив'язками, які лише задекларовані, але не знаходять свого подальшого утілення в практичному аналізі мовного матеріалу. Іноді простежується дублювання понять. Складається враження, що дисертантка подекуди починає захлинатися в масиві теоретичного і філософського, літературознавчого чи загалом позамовного матеріалу, хотілося б більшої чіткості і прозорості, особливо це стосується 2-ого розділу дисертації, в якому методологічну складову аналізу варто було б більш чітко випнути і прописати можливо навіть за рахунок скорочення деяких методів, які не знайшли подальшого утілення при описі конкретного фактажу.
5. Що розуміється під номеном і яка відмінність цього поняття від терміна «номінативна одиниця». Що таке прецедентні тексти, є прецедентні імена. А от як розуміти термін прецедентний текст (с. 20), адже прецедентний текст у річищі стереотипу, це анекдоти про представників різних етносів, але цього в дисертації немає. Чи можна вважати поняття, які не містять у своїй структурі умовиводів стереотипами?
6. У дисертації розрізняються номінативні і комунікативні форми вербалізації стереотипів і стверджується, що сформованим стереотипом слід вважати ту ментальну структуру, яка закріплена номінативною одиницею. За логікою викладу стереотип не існує до створення конвенції через акт номінації. Чи немає тут суперечності, з позицією, висловленою в тексті роботи, що до моменту називання стереотип існує, вербалізується у мовленні через комунікативні смисли (с. 59).

Дисертацію вирізняє якість викладу і глибина узагальнень, що свідчить про добру фахову підготовленість її авторки, глибоке знання лінгвістичної літератури і добра обізнаність із проблематикою дослідження на широкому міжпарадигмальному тлі сучасного мовознавства.

Як видно вказаних зауважень і побажань, вони жодним чином не заперечують позитивні якості дисертації Буряк В.В. Її дисертація відзначається актуальністю теми, глибиною аналізу значного за обсягом фактичного матеріалу, переконливістю й достовірністю зроблених висновків та узагальнень, свіжістю поглядів на описувані лінгвістичні явища. Отримані результати можуть прислужитися для опрацювання проблем мовної синергетики, етнолінгвістики, когнітивної і комунікативної лінгвістики, міжкультурної комунікації тощо. Фактаж дисертації може бути корисним у лексикографічній практиці, зокрема, при укладанні спеціальних словників ідеографічного та зіставного плану.

Це дає підстави для висновку, що праця «Вербалізація стереотипів родинної спорідненості в українській, польській, британській реалістичній прозі другої половини ХІХ ст.» відповідає всім вимогам ДАК України та пунктам 9,10,12,13 "Порядку присудження наукових ступенів"(Постанова Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р.) до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук та за змістом відповідає паспорту спеціальності, а її авторка Буряк Віра Володимирівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 – загальне мовознавство.

Офіційний опонент:

завідувач кафедри іноземних мов та перекладознавства

Львівського державного університету безпеки

життєдіяльності,

доктор філологічних наук, професор

 О.В.Тищенко

Підпис проф. Тищенко
Угетий сеиребар

Віктор Лавренюк